

JANKO KOS: RAZSVETLJENSTVO

Pojem razsvetljenstvo je prvi, s katerim je kako obdobje evropske kulture zavestno označevalo svoje hotenje v času svojega delovanja (ostala obdobja so dobila ime šele po koncu delovanja, ko so teoretiki tako določili). Za nastanek evr. pojma o razsvetljenstvu je bila pomembna krščanska simbolika > razsvetljenje = označevala je človekovo razmerje do Boga, njegove modrosti in milosti > vse to je namreč »luč«, ki vodi k zveličanju. Vendar literarni pojem ne pomeni tega, saj razsvetljenstvo (lit. pojem) ni razsvetljenje (relig. pojem). Sredi 18. st se tako uveljavi novi pomen, ki ne meri več na Boga, ampak na človekov razum sam = pomensko preoblikovanje pojma v 18. st.

Milton (relig. pojem), **Voltaire** (lit. pojem)

Kant 1784 objavi spis in tako dokončno razjasni pomensko vsebino pojma »razsvetljenstvo«.

Nacionalne različice izraza:

- enlightenment (Anglija)
- aufklarung (Nemčija)
- lumiere (Francija); + filozofsko stoletje, doba razuma
- prosveta, prosveščeniye (Rusija)
- prosvetiteljstvo (Hrvaška, Srbija)
- oswiecenie (Poljska)
- v Sloveniji se izraz ustali šele v 20. st

RAZSVETLJENSTVO KOT KULTURNO-ZGODOVINSKI POJEM

- to pomeni, da označuje pojave, gibanja in procese v območju kulture, ideologije in na področju duha
- **ahistorična uporaba pojma** (ciklična, tipološka) – R/ ni eno samo, enkratno in neponovljivo obdobje v kontinuiranem toku svetovnega razvoja, ampak se v gibanju svetovnih in evropskih kultur venomer vrača v različnih oblikah; to pomeni, da je ciklično in zato ahistorično. Prvič naj bi se tako pojavilo že v stari Grčiji v 5. st. (sofistično razsvetljenstvo); potem pri epikurejcih, kasneje v poznobizantski kulturi; tudi v humanizmu je opaziti R/ elemente; **CIKLIČNOST!!!**
- **historična uporaba pojma** – R/ je eno samo, enkratno zgod. obd.; to je kultura v Evropi 18. st.; nekatere plasti se nadaljujejo še v 19. st.;
- pojem razsvetljenstva je mogoče povezovati z literaturo, ne pa tudi z glasbo, slikarstvom... , saj zaradi vsebinsko-idejne plasti to pač ni mogoče; kljub vsemu pa sestavlja celotno sestavo kulture, ideologije in duha svojega obdobja.
- Vsebinsko-idejna plast: je pojem kulturne zgodovine in tako tudi znanstvene razprave; z njim se ukvarjajo kulturno-zgod. vede, kot so zgodovina religij, političnih in socialnih ideologij ter filozofija. Za razumevanje R/ v literaturi je najpomembnejša zgod. filozofije > razsvetljenska filozofija: **Windelband, Brehier, Ewald, Casirer, Vorländer** (naštevajo predstavnike):

ANGLIJA	FRANCIJA	NEMČIJA
- Locke	- Bayle	- Lessing
- Berkeley	- Montesquieu	- Friderik Veliki...
- Hume	- Voltaire	
- Smith	- Buffon	
- deisti	- Bonnet	
- moralisti	- D'Alembert	
	- Diderot	
	- Grimm	
	- Rousseau	

BISTVO RAZSVETLJENSTVA KOT KULT. - ZGOD. POJMA

= to so tiste značilnosti, ki R/ ločijo od prejšnjih in poznejših kulturnih obdobj, zlasti od baroka in predromantike.

Kant: pravi, da je R/ izhod človeka iz nezmožnosti, da bi razum uporabljal brez pomoči drugih; ter da je za to potrebna svoboda!!!

Glavne karakteristike:

- napredek naravoslovnih ved
- svobodno raziskujoč razum
- racionalistična usmeritev
- kritika dogem in avtoritet
- kritika cerkve in fevdalnega sodstva
- ideja verske strpnosti
- boj zoper predsodke

Romantika oporeka R/ preveliko skrajnost v racionalizmu, R/ kulturi je tuje vse tisto, kar je nerazumsko – čutne in čustvene plati življenja > vendar R/ ne uporablja absolutnega racionalizma, ampak empiričnega, analitičnega in kritičnega > bistvo človeka je torej čutno izkustvo, ki so ga romantiki zanikali

RAZSVETLJENSTVO KOT LITERARNO-ZGODOVINSKI POJEM

Ena glavnih predpostavk je, ali je pojem R/ v literaturi samo vsebinski (označuje teme, motive, ideje) ali pa je tudi oblikovni (notranja in zunanja forma, slog, zvrstne posebnosti...). Na kulturno-zgodovinski ravni je vsaj deloma (vsebinsko-ideološke plasti), kar se formalne plati tiče, pa lahko rečemo, da se je pojem uveljavil v območju tako zunanjih kot notranjih formalnih plasti (prevladuje prozna oblika nad verzno, R/ dramatika = meščanska drama dobi svoje specifične vsebinske zasnove, namenu primerne...)

RAZMERJE MED RAZSVETLJENSTVOM IN DRUGIMI TOKOVI

Obstaja sočasno z: klasicizmom, rokokojem, anakreontiko, sentimentalizmom, verizmom, realizmom... Vendar se R/ z njimi pomensko ne ujema, pa vendarle niti ne izključuje.

Problem je, ker pojmi niso na enaki ravni (rokoko/realizem ↔ smer/obdobje). R/ vključuje le določene plasti različnih smeri in obdobj > klasicizem kot formalno-stilna kategorija je bolj prisoten kot realizem, ki je motivno-tematska kategorija.

- rokoko: formalno-stilni tok > 1730-1750; R/ knj. se pogosto naslanja na rokokojske motive, teme in oblike
- sentimentalizem: motivno-tematski tok > 1730-1780; ne gre za samostojno lit. smer, zato ga lahko kot takega vključimo v druge tokove; sentimentalisti so bili hkrati tudi nosilci R/ idej in form (Richardson, Sterne, Goldsmith, Rousseau...)
- realizem, verizem: realistične poteze v R/, v nasprotju z romantičnimi ali naturalističnimi > gre za ahistorični /ciklični pogled na razvoj smeri

Tako se razvijejo nova pojmovanja, ki so precej širila meje R/, in sicer tiste, ki jih je pojmu R/ določila romantika > glavna podlaga R/ postane empirizem! (**Casirer, Hazard, Dieckmann, Lukacs**, ki v R/ vidi skupen pojem za vso progresivno meščansko, proti-fevdalno in proticerkveno kulturo, ki se nadaljuje po letu 1800, preide v weimarsko klasiko z Goethejem in Schillerjem > do realizma v 19. st; **Kondylise**)

Močni elementi R/ se najdejo v moderni literaturi tudi v drugih smereh/tokovih 19. st > utopični socializem, anarhizem, liberalizem...seveda pa ne gre za R/ v pravem pomenu besede, ampak za prehod njegovih prvin v tuje strukture.

V slovenski lit. teoriji se je pojem R/ uporabljal predvsem v trad. obliki, ki je bolj ali manj istoveten z racionalizmom.

PERIODIZACIJA RAZSVETLJENSTVA

- časovna periodizacija

OKVIRNA SHEMA

Splošna periodizacijska shema se določa samo s približnimi časovnimi zarezi s pomočjo družbenozgodovinskih in političnih dogodkov, ki naj bi zarisali simbolične letnice začetka in konca > **1715 – smrt Ludvika XIV.** ↔ **1789 – začetek francoske revolucije**; Hazard šteje 1680-1715 kot prehod k R/, začetek se torej ujema s shemo, konca pa ne opredeli natančno

- periodizacija razsvetljenske filozofije in literature

Heidegger > R/ v ožjem (2/2 17. st - 18. st.) in širšem smislu (od renesanse do Hegla)
V različnih delih Evrope se R/ pojavlja v različnih časovnih pasovih, v skandinavskih deželah je na sceni že zgodaj, v slovanskih knj. pride pozneje – po letu 1820; konec pa je relativno enako časovno opredeljen – razlike so le enem ali dveh desetletjih

POETIKA IN ESTETIKA RAZSVETLJENSTVA

Enačimo ju lahko le s širšo estetsko-umetnostno doktrino (R/ zajema različne tokove empirizma, racionalizma, senzualizma, emocionalizma..., ki imajo različno poetiko in estetiko). Tako imamo celo vrsto pogledov, idej in stališč do lepote, umetnosti in literature > od klasicističnega racionalizma v 17. st (stalnost, narava, razum) do psihološkega empirizma (spremenljivost, inovativnost...).

Zveza med razumom in čutnostjo ostaja nujna ves čas > vendar v različnih razmerjih; konzervativne oblike R/ imamo v poučnosti literature, ki zanemarja estetsko raven, pretirana senzualizem in emocionalizem pa sta druga skrajnost.

Isti pogled je bil na odnos med poezijo in prozo > v fr. R/ 18. st je veljalo, da je poezija neprimerna za širitev R/ idej > nadomesti naj jo čista, znanstvena in filozofska proza. To je veljalo le za skrajne racionaliste v R/.

ZVRSTI

R/ je prevzemalo že obstoječe vzorce in oblike, jih spreminjalo, prilagajalo in uporabljalo. Tako so nastale nove oblike romana in drame > teh oblik ni malo, zato lahko R/ literaturo uvrstimo med plodna obdobja evr. knj.

- polliterarne zvrsti

- o razprava, traktat, esej, dialog, oris, pismo... > filozofska in moralistična proza – Locke, Hume, D'Alembert, Kant, Rousseau...
  - o potopis, pisemska poročila... > kombinacije stvarnih opisov + kritika sodobnih vprašanj Montesquieu *Lettres persannes*, 1721...
  - o avtobiografije, spomini...
- **ep in epska pesnitev**: R/ ne ustreza več literarna norma heroično vzvišenega epa (renesansa, barok), zato so redki
  - **klasična tragedija** (razsvetljenci vnašajo moralne, verske in politične ideje in tako rušijo klasično obliko) > R/ to ne ustreza
  - **meščanska tragedija in drama**: baročni stil ne ustreza, zato nastanejo nove oblike!!! Meščansko dramo uvede v Nemčiji **Lessing, Miss Sara Sampson, 1755**, kasneje preide v viharško dramo: **Wagner, Schiller**
Diderot > od dvorsko-plemiškega sveta → meščanstvo, v središču dogajanja so problemi meščanstva, verz → proza, ni več klasičnega tragičnega konca (nespremenljive zakonitosti) → naključna tragika, tragika družbenih krivic...
  - **komedija**: satirična komedija; R/ iz nje napravi orodje za razkrinkavanje socialnih, moralnih in političnih napak

- **didaktična pesnitev:** z njo R/ posreduje bralcem poglede na religiozna, metafizična in moralna vprašanja: **Pope, Voltaire**
- **opisna poezija narave:** je novost, prva v celoti zajame strnjene orise čutno zaznanega naravnega sveta, ki ni več samo podoba, ampak predmet človekovega izkustva
- **basen**
- **filozofska zgodba**
- **roman:** najbolj novatorska zvrst, R/ ga postavi iz zabavne zvrsti na glavno mesto, na mesto, kjer sta bila do sedaj ep in tragedija (potopisi, biografije, avtobiografije / pustolovsko-ljubezenski roman, pikareskni in komično-satirični roman; s predelavo nastanejo nove oblike:
  - o potopisno-didaktični – **Defoe, Robinson Crusoe**
  - o potopisno-utopični
  - o potopisno-satirični
  - o sentimentalni roman v pismih
  - o ljubezenski pisemski roman
  - o komično-humoristični
  - o vzgojni
  - o razvojni...)
- **lirika:** himne, ode, anakreontske pesmi + elegije, epigram

SOCIOLOŠKI POGLED NA RAZSVETLJENSTVO

= meščansko gibanje v Evropi v 18. st.

= odpor zoper fevdalni, absolutistični in cerkveno-verski red

= težnja k spremembi družbe

ANGLIJA (R/ je najzgodnejše – več faz: utemeljitelja - Locke, Newton)

prva generacija	Defoe, Swift, Adison, Steele;
druga generacija	Pope, Lillo
tretja generacija = vrh	Thomson, Johnson, Sterne, Smollet
pozna faza	Goldsmith, Percy

FRANCIJA

zgodnja faza	Lesage, Marivaux, Montesquieu, Voltaire
visoka faza	Rousseau, Diderot, Saint-Lambert, D'Alembert
pozna faza	Beaumarchais, Delile, Laclose

NEMČIJA (iz nem. R/ izvezemajo viharnišтво in weimarsko klasiko)

zgodnja faza	Brockes, Lang, Schlegel
visoka faza	Klopstock, Lessing, Wieland, Nicolai
pozna faza	Herder, Blumauer

Ostali avtorji so na skripti J. Kos: Pregled svetovne književnosti

ITALIJA, ŠPANIJA, SKANDINAVSKE KNJIŽEVNOSTI, SLOVANSKA KNJIŽEVNOST, RUSIJA, ČEŠKA, SLOVENIJA